

ÖSSZEFOGLALÁS

A kézirat elkészítése volt a pályázat célja, ez elkészült 201 oldalon.

A szöveg mikroszerkezeti egységeinek stiláris lehetőségeit kutatva a téma a szövegszerkezet általánosabb – főleg a mezoszerkezet, kisebb mértékben a makroszerkezet – vizsgálata irányába tágult. Ezt indokolja, hogy a szerkezet egységei sem grammatikai, sem szemantikai, sem pragmatikai szempontból nem határolhatók el egymástól élesen a szövegekben. Elhatárolásuk elsősorban elméleti szempontból lehetséges. Főként rövid szövegek vizsgálatával foglalkoztam, elsősorban Márai Sándor három maximákat illetve prózai költeményeket tartalmazó köteteit választva (A négy évszak. Költemények prózában. 1938. – Ég és föld. Maximák és reflexiók. 1942. Füves könyv. Maximák és reflexiók. 1943.), valamint az Egy polgár vallomásai két részletét. Kontrollszöveggként egy értékező prózai mű részlete (Szabolcsi Miklós: Liszt Ferenc estéje és egy Krúdy-kisregény: Őszi versenyek) szerepel, ez utóbbi főként a makroszerkezet és a mikro- és mezoszerkezeti egységek összefüggésének bemutatására.

A szövegszerkezetet a funkcionalitás figyelembe vételével (Szathmári), több szempontból vizsgáltam: az elbeszélő, „a beszélő én” nézőpontját az időviszonyokat és a tematikus struktúrát, a szemantikai, grammatikai struktúrát kutattam. (A monográfiában természetesen teljes hivatkozási rendszer található.)

A mikroszerkezeti egységek vizsgálata a mondatszerkezet, a halmozástípusok, az egymondatos szövegek, a szentenciák és aforizmák elemzése által történt. Ide sorolható az adjekciós alakzatok bemutatása is. A körmondat mint szerkezeti egység a mezoszerkezet körébe sorolható. A makroszerkezeti tényezők elemzéséhez tartozik a cím és a szöveg viszonyának több helyütt való vizsgálata is. Ugyanakkor a címek – az elemzések tanúsága szerint – mikroszinten is hozzá tartozhatnak a szövegekhez. Az elemzés

módszere funkcionális, nem kerülve meg a retorikai, stilisztikai, pragmatikai szempontokat.

A szöveg szerkezeti vizsgálatának „legfontosabb kérdése az, hogy a szöveg milyen egységből épül föl, ezek az egységek mennyiben nyelvi jellegűek, és milyen nyelvészeti vagy más módszerekkel írhatók le” (Tolcsvai Nagy). A makrostruktúra elméleti megközelítésében legegységesebben azt a véleményt képviseli a szakirodalom, mely szerint a globális kohéziót a makrostruktúrák (szövegszintű mélystruktúrák) adják, azaz egy szöveg alapjául szolgáló elvont logikai szerkezetek (Van Dijk; Szabó Zoltán; Tolcsvai Nagy); szemiotikai szövegtani megközelítésben a makrostruktúra a szöveg(rész)hez hozzárendelhető, annak összefoglalását, tartalmi kivonatát nyújtó absztrakt. Egy és ugyanazon szöveghez több, egymástól különböző makrostruktúra is rendelhető (Vass). Tolcsvai Nagy a szöveg makroszintjének egyik összetevőjét az általános szerkezetében, másikat értelemszerkezetében látja, azaz egyrészt szemantikai-pragmatikai tényező, mintegy az absztrakt gondolat váza, másrészt a szöveg (vagy részszoveg, esetleg szövegrész) szerkezete, a szöveg egységei. Ezek a mondatok a (illetve mezo-, illetve mikroszerkezeti egységek) nem a nyelvi rendszer, hanem a kommunikáció elemei (Van Dijk, Békési).

A makrostruktúrák funkcionális egységek; szövegfajtatól és szövegterjedelemtől függ, hogy a szövegegészen kívül a részszovegeknek is megvan-e a maguk makrostruktúrájuk. A szövegtani kutatások kapcsán sokszor felvetődik a kérdés: a nyelvészet hatókörébe tartozik-e a mondatnál nagyobb egységek vizsgálata: a nyelvészet számára mitől »egységek« és milyen egységek azok, amelyek túlmutatnak a mondaton; Petőfi S. János szempontként jelöli meg: „feltéve, ha az adott elmélet keretein belül a mondat a nyelvi rendszer egysége, az adott elméleti kereten belül történik-e kísérlet valamilyen több mondatból álló, de még rendszerszerűnek tartható egység leírására?” (Petőfi)

Az említett funkcionális egységek (makroegységek) a szöveg felszíni szerkezetében is felismerhetők (Eöry) A szöveg globális egységét a

makrostruktúrák adják az egész szövegre kiterjedő kapcsolatrendszer által (értelemhálózat és általános szövegszerkezet), Tolcsvai Nagy szerint. Az általános szerkezetnek lehet hagyományos, rögzített formája, de lehet spontán is (mindkét formában érvényesülnek a szövegkezdő és a szövegbejező elemek). Az értelemszerkezet pedig az állandó szövegtopik/szövegfókusz értelemrendszerére épül.

Tolcsvai Nagy Gábor átfogó szövegtant alkotott szövegtipológiai fejezete azonban nem foglalkozik a szövegnek egy fontos jellemzőjével, terjedelmével. A mikro-, mezo- és makroegységek megítélésekor ugyanis szempont lehet, hogy „autonóm teljes szöveget” vagy „autonóm részsöveget” vizsgálunk-e (ezek a megnevezések Petőfi S. Jánostól erednek). Az autonóm teljes szöveg ugyanis a klasszikus retorikából ismert, a nem minden szövegtípusban kötelező hármasságon kívül, illetve azokon az egységeken belül még mindig tagolódhat – ha nagy terjedelmű szövegről, esetleg könyv méretű műről van szó – autonóm részsövegekre, például fejezetekre művészi, értekező vagy hivatalos stb. szöveg esetén. Ha elfogadjuk a mikro- és mezoegységek olyan meghatározását, amilyen a jelenlegi szakirodalomból ismeretes (Tolcsvai Nagy, Eöry stb.), akkor a nagyobb egységeket (az előbb említett fejezeteket is) nemcsak makroegységként, hanem „autonóm részsövegként” is kell kezelnünk. Deme László szerint a szöveg általános felépítettségét – mind a szövegegészét, mind egységeit, le egészen a mondatig – ballisztikus görbével lehet szemléltetni: bevezetés – előkészítés – tárgyalás – kifejtés: fokozatosan felfelé ívelő szakasz, majd gyors lefelé íveléssel: befejezés. Deme az ettől a sémától való eltérést vagy egyes elemeinek elhagyását stílusértékű változásnak vagy hibának tekinti. Ha léteznek szuperstruktúrák, azaz szövegfajták szerint eltérő makrostruktúrák, akkor Deme László nézetét ki kell egészítenünk azzal, hogy a szöveg általános felépítettségét a szövegfajta befolyásolja, s Vater véleményével egyetértve (elemzi Eöry) mondhatjuk, hogy a makrostruktúra részsövegeinek jellege, sorrendje, kapcsolódása – hozzáteszem: megléte vagy hiánya – jellemzi a

szövegtípusokat. „Általános szövegelmélet helyett különböző szövegek különböző megközelítése nyújt követhető kutatási lehetőséget” (Kocsány).

Vannak nézetek, melyek szerint a **szövegtípusba** tartozás szempontjából csak a **makrostruktúra** meghatározó, a mikroszerkezeti, sőt: a mezoszerkezeti egységek már nem relevánsak sem szövegtipológiaiailag, sem a szövegtípus stílusa szempontjából, legfeljebb a szövegpéldányra, illetve annak stílusára lehetnek jellemzők (Eöry, Szikszainé).

Ezzel szemben Tolcsvai Nagy elemzései lehetőséget adnak arra a következtetésre, hogy „a mondatszerkezet fajtái és a szövegtípusok között bizonyos összefüggéseket tudunk kimutatni”.

A szakirodalom sokféle szempontból osztályozza a szövegeket. Eöry szerint a szöveg belső jellemzőin alapuló felfogások, a szövegen kívüli tényezőkön alapuló felfogások; Szikszainé a nyelvhasználat szabályozottságát, az információ irányát, a költemény tárgyát, jellegét stb. tekinti fontos kritériumnak. Beaugrande–Dressler viszont elfogadja a következőt: Egyes hagyományosan felállított szövegtípusok meghatározhatók FUNKCIONÁLIS alapon”; rájuk (az eredeti, 1981-es kiadásra) hivatkozva Murvai Olga érvelő, azaz argumentatív, leíró, azaz deskriptív, elbeszélő, azaz narratív, értékelő, azaz reflexív szövegtípusokról szól. Magyar viszonylatban tehát fontosak azok a kutatások, amelyek rövid részszovegek típusait vizsgálva a konstrukciótípusok alapján jellemző szövegfajtára következtetnek (Békési), illetve mondatszerkezeti sajátosságok statisztikai vizsgálatával szövegtípus-jellemzőket állapítanak meg (Deme), különösen olyan szövegtípusokra érvényesen, mint az argumentatív, deskriptív, narratív, reflexív szövegek elemzései. Ezek a megállapítások nagyobb korpuszú empirikus kutatásokkal támasztandók alá; Békési megfogalmazása szerint „a konstrukciótípus mint egyfajta szövegszerkezeti alapegység többnyire az intellektuális, érvelő, tárgyias műfajokban jut szerephez”. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy „az aktuális gondolat nem

alakítja saját formáját, hanem éppen hogy egy sémát követ, a sémát akkor sem tarthatjuk lényegtelennek a gondolatjelenséggel szemben” (Békési).

A makrostrukturális egység terjedelmére vonatkozólag tehát nem egységes a szakirodalombeli felfogás. A makrostruktúra mindenesetre szöveg-típusfüggő. Ezért még azt sem mondhatnánk, hogy okvetlenül a mondatnál nagyobb terjedelmű, hiszen akkor tagadnánk az egymondatos szöveg létezését, amelynek ugyancsak van „értelemhálózata” és egyetlen makroszerkezeti egysége. A nagy terjedelmű szövegek részszovegeinek viszont (fejezet, ciklus, ének, felvonás stb.) szintén megfejthető a saját makrostruktúrája, amely tartalmilag és formailag is elkülönül a szöveg további részétől.

A makrostruktúránál elvontabb fogalom a szuperstruktúra. Számunkra ez azért fontos, mert a szerzők a szuperstruktúrákat szövegfajták szerint különbözőnek tartják. Balázs János találóan mutatott rá, hogy valamely írásművet nem annak alapján nevezünk levélnek, regénynek vagy drámának, amiről szól, hanem megszerkesztettségük módja és formája alapján. Hozzá lehet tenni: célja és funkciója alapján. Abban egyezik a szuperstruktúra és a makrostruktúra, hogy egész szöveg vagy nagyobb összefüggő szövegegység szintjén ragadható meg. Szerkezeti elemei valamely konkrét nyelv szövegeitől függetlenül is meghatározhatók, a makrostruktúrák a szuperstruktúrák alapján generálhatók sematikus stratégiák segítségével.

Tolcsvai Nagy Gábor a szuperstruktúrát így értelmezi: a szöveg formája, típusa, függetlenül annak tartalmától, a makrostruktúrától (a makrostruktúrát ’gondolati váz’ értelemben használva itt), tehát egyfajta séma. És szövegtípusra jellemző. Balázs János megkülönbözteti a szintaktikailag szerveződő mikrostruktúrákat, a szemantikailag összetartozó makrostruktúrákat és a szövegtípusokra jellemző szuperstruktúrákat. Ennek megfelelően a versszövegek (Balázs), az érvelés és a szónoki beszéd, az oklevél és a levél, az elbeszélő szövegek szuperstruktúrájáról értekezik részletesen. Ez tehát az egyes szövegtípusokra jellemző sematikus szerkezet. Egyezik azonban a

szuperstruktúra a makrostruktúrával abban, hogy mindkettő globális struktúra, azaz az egész szöveg vagy nagyobb összefüggő szövegrész (részszöveg) szintjén, annak lényeges elemeit feltárva ragadható meg (Balázs).

A szuperstruktúrában érvényesülő megszerkesztési szabályok, a szuperszerkesztés módja és formája azonban nem, illetve nemcsak grammatikai szabályok. Annyira nem, hogy „szerkezeti elemeiket” valamely konkrét nyelv szavaitól vagy mondataitól függetlenül is számba vehetjük (Balázs), tehát absztrakt jellegűek, invariáns elemekből tevődnek össze. Szikszainé szerint szuperstruktúrája csak a nagyon kidolgozott műfajoknak (szövegtípusoknak) van.

A fentiek előrebocsátása után feltehető a kérdés: mit tekintünk mikroszerkezeti, mit mezoszerkezeti egységnek és mi a szövegtani szerepük.

Petőfi S. János szemiotikai textológiának nevezi azt a tudományágat, „amelynek célja a dominánsan verbális szövegek/konverzációk valamennyi – nyelvi rendszerre és kommunikációs szituációra vonatkozó – aspektusának egységes elméleti keretben való vizsgálata” (Petőfi), eszerint írja le az írott/nyomtatott szövegek konstitúciójának komponenseit, szintjeit és rétegeit. Később a multimediális, de dominánsan verbális (Petőfi), sőt a szó szoros értelmében multimediálisnak tartható kommunikátumoknak (például illusztrált verbális szövegek, költői művek dallá ('Lied') feldolgozva) elemzését is ismert elméleti keretén belül kívánja végezni. Ennek megfelelően a „komplex jelek kompozicionális organizációinak” szintjeit és egységeit jellemezve a makroszint elemi egységének a szövegmondatokat, komplex egységének az elsőfokú makroegységekből, illetve ezek tömbjeiből létrejövő tömböket és nagyobb egységeket tartja (Petőfi). Kérdésként fogalmazza meg, kiterjed-e az elemzés a szövegmondatok szövegen belüli elrendezésének vizsgálatára, ezek szabályainak leírására. A szintek hierarchiájában lejjebb haladva mezoszintként elemi egységnek, első-fokú mezoegységnek a szóalakot, komplex egységnek azokat a szintagmákat, tömböket tartja, amelyek még az „elsőfokú

makroegység”, azaz a szövegmondat szintjét közvetlenül megelőzik. A mikroszint elemi egységeiként (elsőfokú mikroegységként) a tömorfémákat, toldalékmorfémákat, hangokat/betűket; komplex egységként például a tömorféma+szuffixum konfigurációkat, a szótagokat és szótagkombinációkat, az elsőfokú mezoegység szintjét közvetlenül megelőző szintig tartja nyilván. A szubmikroszinthez elemi egységként (elsőfokú mikroegységként) a fonológiai megkülönböztető jegyeket, komplex egységként például a fonológiai megkülönböztető jegyeknek egy adott nyelv hangjaiként realizált konfigurációját határozza meg. A fenti tagolás természetesen a verbális szövegekre vonatkozik. Beaugrande–Dressler hasonló véleménye szerint „A csoport, a tagmondat és a mondat mint valóságosan előforduló makroállapot jelenik meg, amelyben az elemek a szövegszisztem mikroállapotai.” Mindamellettt figyelemreméltónak tartja a szerzőpáros azt a kérdést, hogyan épülnek fel ezek a szervezett egységek a használat során, és milyen sorrendben alakulnak ki kapcsolataik. Petőfi elméletéhez kapcsolódva jegyzi meg helyesen Dobi Edit, hogy a szövegmondatok mint szövegszervezési makroegységek felépítésükre nézve komplexek, szövegszervezési szerepüket tekintve elemi egységek (Dobi).

Tolcsvai Nagy Gáborral egyetértve én is vallom: „A szövegszervezési elemeknek nevezett szövegszervezési jelenség nem egyetlen szövegszervezési elem (nyelvtanilag kifejtett vagy kifejtetlen formában), hanem két vagy több elem és egy viszony, azaz mindig valamilyen viszony, kapcsolat két vagy több szövegszervezési elem között. A két vagy több elem között akkor szövegszervezési a kapcsolat, ha az nem egyetlen jól körülhatárolható szintaktikai (predikatív) szerkezeten belül van. Szövegszervezési szempontból a nyelvtan jelző határa az alárendelő összetett mondat, a határeset a mellérendelő összetett mondat...”.

A fent röviden vázolt elméletek és nézetek ellenére, mivel a mondat és az annál kisebb egységek nem mint a szöveg funkcionális egységei tagolhatók, elemzésem számára azok a szövegszervezési látszanak használhatónak, amelyek

a mondatot tartják a szöveg legkisebb – s egyben univerzális, kötelező – elemének (Deme), mint olyat, amely „valamilyen közlés, ’üzenet’ közvetítésére képes” (Fónagy), és a mondatból mint minimális egységből kiindulva mellékes, hogy a **tagolások** nem lehetnek érvényesek a verbális szövegek minden fajtájára, mivel egymondatos szövegek is vannak.

Elemzésem főként szépprózai, napló- és esszészövegekre irányul, tehát követhető az alább leírandó osztályozás. H. Vater felosztása szerint a szöveg kétdimenziós; egyik a szomszédos mondatok egymással való kapcsolata, lineáris kapcsolódás; ez adja a mikrostruktúrát. A másik a mondatoknak a mondatok fölötti kapcsolata egymással, az hozza létre a szövegek makrostruktúráját, amely globális kapcsolaton alapszik Eöry. Engel rendszerét elemzi, aki az ókori retorikák hármastagolódását tekinti makrostruktúrának (ez természetesen nem minden szövegfajtára, többek között a rövidszövegekre és művészi szövegek egy részére sem érvényes), a fő részek további egységeit – például az írott szövegek bekezdéseit – a mediostruktúrákhoz sorolja. Tolcsvai Nagy Gábor a szöveg mikroszintjét elemi jellegű, egyszerű viszonynak, két-három szövegegység kapcsolatának tartja. A mikroszint nyelvtani formái (határozottság, személyragok és -jelek, névmások, egyeztetés) lehetőséget adnak a kapcsolatok létrehozására. A mikroszinten a szövegelem hatóköre szerinte kicsi, néhány szó [?] vagy néhány mondat szövegrészre terjed ki. Hozzáteszi azonban, hogy éppen a személyragok és -jelek által jelölt egyes szám első személyű elbeszélő vagy az ugyancsak jelekkel jelölhető beszédidő és eseményidő hosszas szövegrészekre vagy a szövegek egészére is kiterjedhet.

A szövegértelem mikroszintjének azonban vannak szövegtani formái is (deixis, korreferencia, referencia); a rámutató, utaló, referáló névmás felsorolt szerepeit már a mondatban is betöltheti, továbblépve mikroszintű kapcsolásfajtákat eredményez a mondaton túl is. Megjegyzem, hogy itt ismét kiterjeszthetjük a kört, hiszen az ún. foltszerű utalás már nem mikroszinten érvényesül. Ezt, a távolabbi utalást a szerző az anaforára és a kataforára nézve

ismeri el, véleményem szerint a deixis is túlléphet a mikroszint, sőt a mezoszint határán, teljes szövege utal deiktikusan a cím, vagy egy ilyenféle szövegkezdés: *Most hallgassátok meg ezt a történetet.* stb. (Örömmel tapasztaltam, hogy Tolcsvai Nagy Gábor sem szűkíti az anafora, katafora, deixis fogalmát pusztán a névmási utalásokra, a szemantikailag tartalmas elemekkel való utalást is ide sorolja.)

A mezoszint a szerző szerint néhány mondatra, egy-egy bekezdésre, néhány fordulóból álló párbeszéd egységre terjed ki, a mikroszinttől azonban, értelmezésem szerint nem elsősorban terjedelme különbözteti meg, hanem viszonyainak bonyolultsága, a szóban forgó szövegrész „értelemhálózatának egy-egy kiépült része” a mezoszerkezeti egység, s a következő koherencia-tényezők játszanak benne szerepet: nézőpont, tér- és időviszonyok, korreferencia, tematikus progresszió, mellérendelés, fogalmi séma. A mellérendelés részletes tárgyalásakor megállapítja, hogy egy-egy kapcsolatos egység határát „szövegen belül nehezebb kijelölni, mint az ellentétből és okságból önálló kettős szillogizmusok explicit és implicit összetevőit”. Kétségtelenül nehezebb, mégis vannak fogódzók: ilyen a – kapcsolatos viszony esetén is lehetséges, sőt jellemző – tömbösödés, ez sokszor témaváltással is együtt jár.

Szikszaíné Nagy Irma egyetemi tankönyve a szövegszerkezet mikroegységeként a szövegmondatot, a mondattömböt, a konstrukciótípust és a bekezdést tartja nyilván. A mondat (szövegmondat) körébe egyaránt besorolja az egyszerű, a mellé- és az alárendelő összetett mondatot. A kéttagú összetett mondat – akár mellé-, akár alárendelő viszony van a tagjai között – az a nyelvi alakulat, amely a fonémától induló hierarchia legfelső szintjén áll, azaz mai tudásunk szerint hiánytalanul leírható a szerkezete. A mellé- és az alárendelés között – határeseik ellenére – mégis lényeges különbség van: az alárendelés szintaktikai, a mellérendelés logikai viszony, bár ez a logikai viszony grammatikaivá vált, hiszen meghatározott nyelvi eszközök (kötőszók,

kötőszópárok és -csoportok) fejezhetik ki a mondategységek viszonyát (Deme, Balogh), kötő-szó nélkül egy-egy mellérendelő kapcsolás azonban megenged többféle besoro-lási lehetőséget (Balogh), s nehéz olyan grammatikai – vagy akár szemantikai/pragmatikai – érvet találni, amely a mondat- és a szövegalkotást ezen a szinten megkülönbözteti egymástól. (*Az út széles volt. Mindkét oldalán fasor húzódott. – Az út széles volt, s mindkét oldalán fasor húzódott.*) Mégis határozott különbség van a mondatszint és a szövegszint között, például az egyeztetésben: a szövegszinten az egyeztetés több fajtája „sajátosan viselkedik: a mondategységen belüli alaki egyeztetés átvált értelmire; így egyezhet az előzményekbeli irányító taggal az állítmány, az anaforikus névmás (kivéve a vonatkozót, mely ritkán lép fel a szöveg szintjére), a birtokos személyjeles birtokszó, a személyragos főnévi igenév.” Átterjedhet a szöveg szintjére a határozottságbeli egyeztetés is (Dienes; Rácz, valamint 146–232). Legbeszédesebb példa az alany–állítmány számbeli egyeztetésének különbözősége az összetett mondatban, illetve a szövegben: „Ez az árok kacsák üdülőtelepe, *egy-egy kisleány meg kisleány* mezítláb *topog* az árokban, de csupán *játszik*, tévedés lenne azt hinni, hogy *üdüti* testét, mert hiszen észre sem *vette* a meleget.” (Nagy Lajostól idézi Rácz) Természetesen a *játszik, észrevette* igealakok helyén itt állhatna *játszanak, észrevették*, illetve az *üdüti testét* szintagma helyett *üdütik testüket*. Viszont mondategészen túl csak értelmi egyeztetés lehetséges: „*1945-ben itt ült Sztálin, Truman és Attle. Itt írták alá az egyezményt.*” (Rácz) A *mondat* természetesen ’szövegmondat’, azaz ’nyilatkozat’ értelemben áll a dolgozat szóhasználatában, tehát nem az „absztrakt nyelvtani szerkezetet” (Péter), hanem a használatban megvalósuló, célra irányuló közlésegyiséget értjük rajta. A mondat és a nyilatkozat azonban nem mindig azonosítható egymással: minden grammatikailag helyesen szerkesztett mondat egyrészt ’sentence’, másrészt nyilatkozatként ’utterance’; része lehet valamely – hangzó vagy írott – verbális kommunikációs folyamatnak. A nyilatkozat azonban – mint ismeretes – nyelvtanilag sokszor

hiányos, tagolatlan, vagy éppen többletstruktúrát tartalmaz, olyat, amely „kifele” mutat a mondaton; másrészt meggondolandó, hogy a nyilatkozat határa minden esetben egybeesik-e az írott szövegben mondatzáró írásjellel egyértelműen lezárt többszörösen összetett mondat végével, azaz valamely többszörösen összetett mondat több nyilatkozatból is állhat-e. Tolcsvai Nagy szerint is az alárendelő összetett mondat a nyelvtan felső határa, a mellérendelő összetett mondat már határeset. Szövegben az is előfordul, hogy egy nyilatkozatot több mondatra tagol a szerző (*Éktelen kacagás, sőt. Röhögés.*) vagy fordítva: több, egymással csak igen laza tartalmi kapcsolatban levő nyilatkozat kerül egy összetett mondatba. „*Gózné ott áll az utcaajtóban, egy asszonnyal beszélget, és Marika rettenetesen megbánta már, hogy erre jött.*” A témaváltást a nyelvtani idő megváltozása is jelzi. (A két utóbbi szövegrész forrása: Szabó Pál Lakodalom, keresztelő, bölcső. Püski)

A *nyilatkozat* terminust a fentiekől eltérő értelemben is használja a szakirodalom; nem a ’mondat realizációja’, hanem ’közlésegység’, ’szöveg’ értelemben (Banczerowski; Fehér Erzsébet) szerint is nyilatkozatok „terjedelmét tekintve egy mondat terjedelműek vagy több-mondatosak”.

A jelen dolgozatban ’a mondat realizációja’ értelemben használom a *nyilatkozat* szakszót.

Még kevésbé egyértelmű a többszörösen összetett mondatoknak egyetlen minimális szövegegységként való kezelése, bár ezek szerkesztési alaptípusai is modellálhatók a három tagmondatos mondatok viszonylehetőségeinek számbavételével (Rácz, Rácz–Szemere, Keszler). Mégis: a több főmondati szinten megjelenő tömbből álló többszörösen összetett mondat (de sokszor már a két tagmondatos mellérendelő is) több nyilatkozatot tartalmaz, szemben az egyszerű vagy az alárendelő összetett mondattal.

További kérdés vetődik fel a **mondattömb**, a **konstrukciótípus** és a **bekezdés** leírása/elhatárolása kapcsán. Ezek már nem univerzális és kötelező alkotóelemei bármely szövegnek/szövegfajtának. Ugyan a **bekezdés**

„szemantikai-logikai, szintaktikai-információs-tipográfiai szegmentuma az írott szövegnek” (Szikszainé), s ő a legnagyobb mikroszerkezeti egység-ként tartja számon, mások a legkisebb makroszerkezeti egységnek tartják (Eöry), mégis: nem kötelezően tagolódik mondattömbökre vagy éppen konstrukciótípusokra, hiszen akár egyetlen mondatból is állhat, a szöveg alkotójának tagolási szándéka szerint.

A **mondattömb** azonban többnyire több szövegmondat tartalmi-logikai egysége: a szövegmondatok mondattömbökké szerveződhetnek, bekezdésen belül is. Békés Imre sem az elkülönült mondategészeket tartja csak alapegységnek a konstrukciótípusok leírásakor, hanem mondategészeket és tagmondatokat egyaránt konstrukciótípus elemeként kezel, sőt a konstrukciótípus elemi formájának a háromtagú többszörösen összetett mondatot tartja, mivel „benne is éppen úgy érvényesül a tartalmi-logikai tagolás, mint a szövegkonstrukció komplexebb eseteiben, [ezért ez] egyúttal szövegkonstrukció is”. A konstrukciótípustól a mondattömb két szempontból is különbözik. A **konstrukciótípus**nak ugyanis meghatározott logika felépítése van, Békési Imre szerint opozicionális, kauzális és választó főviszonyfajták jelennek meg benne. Ezek a viszonyfajták továbbá nem föltétlenül mondategészek között lépnek fel, azaz nemcsak minimálisan hárommondatos szövegegységek alkothatnak egy konstrukciótípust, hanem – „lefelé” – egy többszörösen összetett mondatban, azaz szintaktikai alakulatban is lehetnek a fenti jellemző logikai kapcsolások: „Az iskolából indultunk el, befejezésül térjünk oda vissza, hisz drámaíróvá a sors tett, tanítónak vagy inkább együtt-tanulónak azonban születtem.” (Németh Lászlótól idézi Békési), ábrázolja is (uo.): **F hisz (F azonban F)**. Ugyanitt három mondategészből (Illés Endre szövege) és – „felfelé” – két bekezdésből álló Móricz Zsigmond-szövegen (153–4) is bemutatja ugyanezt a logikai konstrukciót. A többszörösen összetett mondatok tagmondatai között Tolcsvai Nagy Gábor is elismer lehetséges (szöveg)grammatikai viszonyt.

Az itt bemutatott kiegészítéssel/megszorítással fogadom el a magam gyakorlata számára – narratív és esszészövegek elemzéséhez – a mondat, a mondattömb mikroszerkezeti, a konstrukciótípus és a bekezdés mezoszerkezeti egységként való kezelését, a bekezdés azonban több mezoszerkezeti egységre is tagolódhat, tartalmától és terjedelmétől függően.

A mikroszint vizsgálata:

Szövegmondat-típusok szerkezete elemzése: Szempontja: a rövidmondatosság, a szukcenzív mondat mint az esszéstílus jellemzője; a mondatszerkezet mentes az átmeneti, többféleképpen minősíthető mondatkonstrukcióktól; nominális mondat, szerves vagy szervesetlen közbeékelés a szövegben ritkán fordul elő. Laza mondatszerkesztés (anakoluthon) nem jellemzi. Stilisztikailag értékes mondatalakulat az igeneves, állítmány nélküli mondat, sokszor halmozással együtt jelentkezik.

Az egymondatos szövegek többnyire a mondás kategóriájába sorolhatók, szöveggrammatikailag nem tagolhatók, ha egyetlen – egy-két tagmondatból állnak. Szöveggé generikus értelmük, morálisan értékelhető tartalmuk vagy éppen meglepő, a közhelynek ellentmondó értelmük, találó megfigyelés tartalmazó élettapasztalati tényezőjük teszi. Címük irányítja az Olvasót e szövegek értelmezésében. Az egy grammatikai mondatból, de számos tagmondatból álló „egymondatos” szövegek ugyanígy mikro-, mezoegységekre, tömbökre stb. tagolhatók, mint a többmondatos rövid szövegek.

A halmozás alakzata szövegalkotó tényező e vizsgált szövegekben; mikroszerkezeti szinten mondategészek, szintagmák, szintagmacsoportok, mondategységek halmozása jellemző; a mikroszerkezeti egységek és a mezoszerkezeti egységek halmozása átvezet a nagyobb szerkezeti egységek stilisztikai minőségének világába. Az adjeckiós alakzatok mikroszinten jelentkezők; a körmondat átmenet a mikro- és mezoszint között.

A mezoszerkezeti szintű elemzését a szentenciák és aforizmák, reflexiók szövegbe épülésének bemutatásával kezdem, mivel ezeknek megjelenése

sajátos, az író szövegszerkesztésére jellemző mezoszerkezeti egységeket hoz létre: élethelyzet → reflexió → szentencia vagy aforizma a gyakori építkezés.

Hasonlóképpen jellegzetes logikai kapcsolások, konstrukciótípusok alkothatnak – bonyolultabb grammatikai-logikai összefüggésük folytán – mezoszerkezeti egységeket.

A nézőpont, az idő- és a térbeli viszonyok változásai is meghatározzák a szövegeknek mikro- és mezoegységekre való tagolódását, ettől a tartalmi-szemantikai szempontú tagolástól nem különbözik a topik-komment-rendszer szerinti tagolás eredménye.

A cím és a szöveg viszonyát a tanulmány több helyütt érinti, kifejtésére A szerkezeti egységek érintkezése című fejezetben kerül sor. Meggyőződésem és empirikus vizsgálataim alapján a létező cím mindig része a szövegnek, makroszinten az értelmezéshez ad támpontot témamegjelölésével, sokszor azonban mikroszinten – akár grammatikailag is kapcsolódhat a szöveghez. Márai címadása nem mindig az egyedítő, tulajdonnévi funkciót tölti be, némely címének nyelvi formája több szöveg élén is áll, ezek szimbolikus értelmet hordoznak *Órarend* (Ég és föld 124., 134., A négy évszak 183.), *Vasárnap* (A négy évszak 175, Ég és föld 33.), *A kert* (Ég és föld 36., 189, 188., A négy évszak 170.), *A remekmű* (Ég és föld 20., 163, 190.), *Kaland* (A négy évszak 56., Ég és föld 8.), *Az erdő* (Ég és föld 49., 149.) és különféle, de valamilyen mértékben mégis rokon interpretáció rendelhető az azonos című szövegekhez.

A tanulmányban alkalmazott szempontokat a Márai-műveken kívül hasonló, művészi, de esszéisztikus szövegeken alkalmaztam, egyetlen elbeszélő szöveg (Krúdy: *Őszi versenyek* című kisregényének) szerkezeti vizsgálatával is megkísértem a szövegszerkezet kisebb mikro- és mezoegységeinek vizsgálatát.